

Lige skal behandles lige - samfund og natur

af Mogens Lilleør, 1994

Jeg antager, at lige siden de tidligste mennesker levede deres liv på jorden i små fællesskaber, har menneskene været optaget af, hvem der havde hvad, hvem der fik hvad, hvem der havde ret til hvad, hvem der havde pligt til hvad osv. Siden vore dyriske forfædre rettede ryggen og blev mennesker, hvilket ikke er særligt længe siden set i jordens og universets perspektiv - har det været afgørende for mennesket, for dets sociale liv, at ingen blev tildelt hæder, ære, belønning, sanktion eller straf med mindre de havde fortjent det; at ingen blev pålagt opgaver de ikke magtede, ingen havde pligter de ikke kunne opfylde, og ingen havde privilegier de ikke var berettiget til. Menneskenes ånds- og filosofihistorie er for en pæn dels vedkommende historien om de argumenter og kriterier, der er blevet anvendt som begrundelse for de privilegier, enkelte mennesker har taget sig i forhold til andre mennesker, og mennesket som sådan har taget sig i forhold til den øvrige natur. De konkrete bud på det rette forhold mellem menneskene og mellem menneskene og naturen synes alle dage at være blevet skåret til over den mere grundlæggende model eller retfærdighedsformel at 'lige skal behandles lige' relativt forstået. Tankegangen er den simple, at dem der er i samme båd, skal behandles ens, og det uanset om der er mange eller få i samme båd. Dem der ikke er i samme båd, skal så selvfølgelig behandles forskelligt, dvs. dem der ikke er lige skal heller ikke behandles lige. Normen at 'lige skal behandles lige' medfører således, at forskellige skal behandles forskelligt. Jeg antager, med belæg både hos Aristoteles og Alf Ross, at denne norm er central for den rationalitet, der regulerer menneskelige samværsformer.

De vigtige spørgsmål bliver selvfølgelig dels, hvem der er lige og altså i samme båd og derfor skal nyde det samme, dels hvad det er der skal nydes - goder, byrder eller pligter, hæder og ære eller sanktion og straf? Den konkrete afgørelse af spørgsmålet om, hvem der er lige og altså 'skal være i samme båd', bestemmes ud fra gældende kriterier; historisk har disse været mangfoldige: herkomst, formue eller ejendom, køn, hudfarve, alder, trang eller behov og intelligens er blot nogle af mange 'prøvestene' på, hvorvidt et individ er retmæssigt medlem af en klasse eller gruppe med samme status.

Kriterier

De fleste af os i dagens Danmark anerkender ikke, at herkomst

skal spille nogen særlig rolle for, hvilken andel af de kollektive goder man skal have, dog gør mange en undtagelse i forhold til Kongehuset. Herkomst skal heller ikke bestemme den indflydelse, man skal have på statens og samfundets udvikling, derfor har vi tvungen skolegang og SU til de uddannelsessøgende. Herkomst betragtes i dag som irrelevant, men sådan har det ikke altid været. I oldtidens Athen f.eks. var det kun de mænd, som havde to indfødte forældre, der havde politiske rettigheder og dermed indflydelse på bystatens styrelse. Mænd med kun en indfødt forældre, kvinder, indvandrere, slaver og børn, dvs. langt de fleste indbyggere i bystaten Athen, havde ingen formaliseret indflydelse.

I forhold til statens styrelse, dvs. politiske rettigheder og pligter, finder de fleste i dag nok også, at formue og ejendom er irrelevant. Danmarks nuværende folkestyre indebærer jo blandt andet en ligestilling af alle borgere, der er fyldt 18 år. De er efter et alderskriterium i samme båd med hensyn til byrder og goder i forhold til det demokratiske styre uanset formue. Opnår en opstillet person valg til Folketinget opfyldes et andet kriterium, som bringer den valgte person ind i en kreds af folketingsmedlemmer, som alle nyder visse privilegier alene i kraft af deres valg til forskel fra alle andre grupper i samfundet, f.eks. immunitet i forhold til straffeloven. Igen er der særlige grupper inden for folketingsmedlemmerne, som adskiller sig fra hinanden i kraft af deres forskellige ansvarsområder og den kompetence, der følger med. En udvalgsformand har større ansvar og kompetence end de menige medlemmer. Kriteriet er helt banalt udnævnelsen til formand.

Den nævnte aldersbestemte ligestilling er ikke nogen selvfølge. Med Grundloven i 1849 fulgte visse regler eller kriterier for, hvem der var berettiget medlem af Rigsdagen, der bestod af to kamre henholdsvis Landsting og Folketing. Til Landstinget havde kun mænd over 40 år med en årsindtægt på mindst 1200 rigsdaler eller som betalte en årlig skat på 200 rigsdaler ret til at vælge og blive valgt. Disse krav eller kriterier benævnes ofte census valgretten. Reelt betød det, at kun ca. 6000 godsejere, forretningsdrivende og embedsmænd havde politiske rettigheder. Til Folketinget gjaldt den almindelige valgret for alle uberygtede mænd over 30 år med egen husstand og rådighed over eget bo, dvs. herunder også husmænd og arbejdere. Men 'fruentimmer, folkehold (tjenestefolk), fattige, fallenter (skyldnere) og fjollede (evnesvage)' havde ingen politiske rettigheder.

Et andet meget anvendt kriterium gennem tiden er kønnet, altså om man er kvinde eller mand,- historisk har man helst skullet være det sidste. I den vestlige verden har dette kriterium været genstand for intens beskydning næsten alle steder i løbet af det tyvende århundrede, i Danmark især fra 1915 med kvindernes valgret og valgbarhed. Dog er kriteriet kommet tilbage, men nu i en positivt ladet udgave rettet mod mænd alt sammen i ligestillingens navn ofte kaldet positiv særbehandling: Hvis to ansøgere af forskellig køn er fagligt lige kvalificerede, skal kvinden have jobbet. Ordet 'positiv særbehandling' antyder, at særbehandling er negativt, jeg tænker underforstået, fordi det bryder med princippet om at 'lige skal behandles lige'. Særbehandling finder derimod ikke sted, hvis to veldefinerede grupper behandles forskelligt i overensstemmelse med gruppernes veldefinerede og accepterede status. Særbehandling er kun, når medlemmer af en og samme gruppe behandles forskelligt på en måde, der strider mod kriteriet på medlemskab af gruppen.

Hudfarve anerkender vesten ikke som rimeligt kriterium, fordi farve ganske enkelt anses for at være irrelevant, når spørgsmålet drejer sig om politisk indflydelse, socialstatus osv. Bruger nogen hudfarve som begrundelse for forskelsbehandling, stempeler vi det som racisme.

Trang og behov er derimod meget anvendte kriterier på, hvorvidt man har krav på en andel af de goder, staten fordeler. Hvorvidt man lever op til et trangskriterium er i perioder blevet afgjort via det personlige skøn, f.eks. af socialrådgiveren, men i takt med at statens ansvarsområde er vokset, er mindre og mindre blevet overladt til det personlige skøn, skønnet er forsøgt automatiseret, mekaniseret eller rationaliseret, dvs. oversat til regler; skønnets skjulte kriterier er formuleret som regler for, hvornår folk f.eks. var berettiget til varmemhjælp, vådelæggertilskud osv. Skal varmemhjælpen f.eks. være afhængig af boligens størrelse, tidligere forbrug, alder, pensionens størrelse, anden indtægt osv. Trangskriteriet, må man derfor sige, består i dag af mange delkriterier, der tilsammen udgør lovgivningen på området.

Andre væsentlige kriterier, vi anvender i det daglige, når vi tager hensyn til hinanden, er venskab og familieskab. Man behandler sine venner bedre end sin fjender og bekendte; at have en ven er det samme som at forpligte sig, man svigter ikke en ven. Man behandler sin familie anderledes end sine bekendte; det er en anden slags hensyn, man tager til sin familie end til andre mennesker. Normalt.

Hvem eller hvad bestemmer gældende kriterier?

Det afgørende spørgsmål om, hvem der er lige, beror på hvilke kriterier der er gældende, men hvem afgør kriterierne og dermed også hvad der skal fordeles? For mig er der ingen tvivl om, at udover traditionen, som måske er den vigtigste kilde, er der i dag mange, som er med til denne afgørelse. Når det gælder privatsfæren er det selvfølgelig i høj grad den enkelte person, der bestemmer. Når det gælder statens styrelse og fordelingen af goder og byrder, er det i sidste instans folketingsmedlemmerne, der træffer afgørelsen, men forud for denne går der en som oftest lang proces præget af græsrodsbevægelser, fagbevægelsen, de politiske partier, videnskaben, det tunge erhvervsliv, landbruget og pressen med dens toneangivende skribenter. Disse har alle en stor andel i, hvad der er på den dagsorden, som politikerne skal forholde sig til og træffe beslutninger efter. Dertil kommer så EU. I mange tilfælde er det folketingspolitikere, der har de sidste ord, men det er velkendt, at dette ikke er det samme som, at de også har magten i udelt forstand. Faktisk er der folketingspolitikere - nok de fleste - der oplever sig selv som den afmægtige mægtige, der er nødt til at tage hensyn til mange grupperinger og interesser.

Men kriterierne bestemmes ikke kun på grundlag af magt. Etske værdier spiller en rolle, selvom den næppe altid er klar, f.eks. er menneskesyn, samfundssyn og natursyn medbestemmende for, hvad man anser for at være et problem og hvad der ikke er et problem. Den, der har magten, kan ikke handle uafhængigt af en forståelse af situationen, dvs. hvem og hvad han har foran sig, hvad han kan gøre, hvad han burde gøre, hvordan det skal gøres osv. Alt sammen noget der henter sit indhold fra et etisk verdensbillede.

Når f.eks. forsøgsdyr og visse husdyr anses for at have krav på særligt hensyn, og en mængde andre dyr og den øvrige natur ikke anses for at have krav på særligt hensyn, så hænger det sammen med det syn på dyrene og naturen som mennesket har, menneskets etik, og dermed det syn som mennesket har på sig selv og dets placering i denne verden i forhold til dyrene og den øvrige natur. Etikken tilsiger at visse dyr og den øvrige natur skal betragtes som værende i en anden båd end menneskene.

Naturen og dyrene

Mange mennesker mener givetvis, at vi ikke har nogen særlig pligt overfor dyrene og naturen måske bortset fra de højerestående dyr, hvordan man så end afgør, hvem der er medlem af den gruppe. Dyrene og naturen har ikke nogen ret i sig selv til at

forvente, at der tages hensyn til dem, sådan som mennesket f.eks. mener at have det qua menneskerettighederne. Hvis vi skal behandle dyrene og naturen ordentlig, dvs. tage hensyn til dem, så er det primært for menneskets egen skyld. Vi har altså en indirekte pligt til at behandle dyrene og naturen godt. Dog er der mange, der umiddelbart mener, at en stor del af naturen har man absolut ingen pligt overfor overhovedet, f.eks. græsset, stenene, stubmarken eller bakterier, vira, edderkopper, ørentviser osv. Det er organismer som umiddelbart betragtes som enten død eller i hvert fald som ufølsom materie. Bag begge synspunkter ligger opfattelsen, at mennesket er enestående i denne verden, fordi det som det eneste væsen, måske bortset fra Gud, er udstyret med fornuft eller intelligens og dermed samvittighed, fri vilje og værdighed. Qua fornuftsvæsen eksisterer mennesket som det, der har ubetinget værdi i forhold til alt andet, der kun har betinget værdi. Verden består så at sige af to dimensioner henholdsvis det åndelige, fornuften eller intelligensens verden og det materielle, den fysisk-mekaniske verden, som er rent middel for fornuftens formål. Alt af værdi er placeret i fornuftens verden. Dyrene og naturen er uden fornuft og derfor blot middel eller værktøj for fornuftens formål. Det er denne rationalisme eller oplysningstankegang, der ligger bag de grundlæggende menneskerettigheder, som de blev formuleret i 1789 og senere i 1948.

Nogle mener dog, at dyrene og naturen har krav på, at der tages hensyn til dem. Og det er vel at mærke krav, som er begrundet ud fra dyrene selv, som derfor betragtes som havende ubetinget værdi eller værdi i sig selv. De mest radikale hævder, at dyrene og naturen som helhed har rettigheder på tilsvarende måde, som mennesket hævder at have det, altså alene i og med at noget er til, har det en ret til at leve eller fortsætte med at være til.

Andre er mindre vidtgående og mener, at udgangspunktet for al etik er at fremme en så høj grad af livskvalitet for alle individer, for hvem det gør en forskel, hvordan det bliver behandlet, dvs. individer der kan føle smerte eller lide og omvendt opleve glæden ved fraværet af smerten og lidelsen. Målet for al moral er at begrænse lidelsen og smerten i denne verden for alle væsener, der har den. Det er derfor, der er moral i denne verden. Med dette kriterium - smerte og lidelse - får man en gruppe af mennesker og dyr, som er ligestillet i etisk henseende, dvs. en gruppe hvis medlemmer alle har et ligeberettiget krav på, at der tages hensyn til deres livskvalitet. Begrundelsen er alene, at de er sansende eller oplevende væsener, for hvem det gør en

forskel, hvordan de bliver behandlet. Dette betyder ikke, at de skal behandles ens, eftersom mange dyr er forskellige fra hinanden, ligesom mennesker er det, og mange mennesker og dyr adskiller sig fra hinanden på en række vigtige områder. Men det betyder, at der skal tages lige hensyn til alle individer i gruppen. Ligesom vi har en direkte pligt overfor vore medmennesker, fordi de kan lide og føle smerte, har vi altså en direkte pligt overfor alle væsener, der kan lide og føle smerte. Det afgørende er, om det gør en forskel for individet, hvordan det bliver behandlet.

Accepterer vi denne tankegang, så tvinges vi til at overveje spørgsmål såsom: Er en flue ligeglad med om dens vinger rykkes af; er en fisk ligeglad med hvor i dens krop, krogeren borer sig ind; er edderkoppen ligeglad med, hvor mange ben den har osv.,- altså kan fluen, fisken og edderkoppen lide eller føle smerte? Vores praktiske problem er selvfølgelig, at det er yderst vanskeligt at afgøre disse og lignende spørgsmål, blandt andet fordi vi ikke forstår dyrenes sprog, hvis de da overhovedet har et, det er vi også i tvivl om i forhold til en del dyr. Eller vi kan ikke rigtig leve os ind i hvad det vil sige at være en flue. Men når det gælder husdyrene, hvalerne og fuglene er vi mindre i tvivl, fordi deres adfærd minder om vores, vi kan ikke uden videre forstå deres sprog, men vi kan lettere fortolke deres adfærd som en, der svarer til vores egen, dvs. som en der er udtryk for et individs oplevelse af den verden, det færdes i, f.eks. hvalmoderen, der beskytter sin unge mod hvalfangerens skib og måske selv bliver dræbt.

Bag dette syn på mennesket, dyrene og naturen ligger et kriterium vi kunne kalde bevidsthed eller evnen til at opleve, og operationaliseret lyder, at det afgørende for om et væsen er medlem af det etiske ansvarsområde er om det gør en forskel for individet, hvordan det behandles. Et væsen for hvem det ikke gør nogen forskel, hvordan det behandles, kan ikke selv være grundelse for et krav om hensyn. Der kan højst være tale om et indirekte hensyn afledt af hensyn til den gruppe, for hvem det betyder noget hvordan det væsen behandles.

Dette betyder ikke, at de alle skal behandles ens, eftersom der er relevante forskelle mellem mange dyr, mellem mennesker indbyrdes, og mellem mennesker og dyr. Men det betyder, at alle individer i gruppen har krav på, at der tages hensyn til dem. Selvom mennesket har magten, kan det ikke tillade sig at ignorere andre medlemmer af gruppen.

Men hvad er konsekvensen af dette synspunkt? Ja, den er kontroversiel: dels en udvidelse af det etiske ansvarsområde, som

udover mennesket må omfatte visse dyr, hvilket har vidtrækkende følger for behandlingen af f.eks. visse forsøgsdyr, vilde dyr og husdyr; dels en indskrænkning af det etiske ansvarsområde i forhold til mennesket, idet visse mennesker må antages at rangere lavere end visse dyr. Og dette sidste er kontroversielt. Lad mig prøve bare at antyde problemet: Når det f.eks. gælder smertevoldende forsøg på dyr, så accepterer de fleste disse uden videre, hvis formålet er vigtigt for mennesker, samtidig med at man afviser forsøg med befrugtede menneskeæg, aborterede menneskefostre samt voksne mennesker med mindre disse har givet deres velinformerede samtykke. Men hvis smertekriteriet gælder, så synes det vanskeligt at opretholde denne skelnen mellem det menneskelige og dyrene. Et æg eller foster uden bevidsthed synes nemlig at have lige så lidt krav på hensyn som bakterien eller græsset. Vi synes ligefrem at have pligt til at anvende ægget til forsøg frem for at anvende de mange mus, rotter, katte, svin osv. for hvem det faktisk betyder noget, hvordan livet leves. Videre synes det generelt at være vores pligt altid at anvende et menneske til forsøg, der hvor man må antage, at forsøget betyder mindre for hendes livskvalitet end for de relevante dyrs livskvalitet. Dette kunne f.eks. gælde mentalt svært handicappede spædbørn og dybt evnesvage eller åndsvage voksne. Eller også må man helt opgive forsøget.

Disse konsekvenser kan man som menneske nok have svært ved at acceptere, selvom man måske egentlig billiger smertekriteriet. En lille trøst kan måske være, at i praksis vil konsekvenserne næppe række helt så langt, som her antydtes. For smertekriteriet indebærer også, at man skal tage den smerte og lidelse i betragtning, som de pårørende påføres i de nævnte situationer. Dette betyder, at i den konkrete situation kan der meget vel vise sig en vigtig forskel mellem mennesket og visse dyr, som beror på omfanget og dybden af det sociale tilhørsforhold, og som begrunder en forskelsbehandling. Men uanset denne opblødning, så er der tale om et definitivt brud med den humanistiske, absolutte skelnen mellem menneske og dyr. Visse dyr er i samme båd som mennesket.